ոչ թէ 10 ձայն, այլ 10 անգամ 4 ձայն, ուրեմն 40 ձայն։ Իսկ միւս անունը, որին գրել են մի ձայնի իրաւունք ունեցող 21 մարդ, ստանում է 21 ձայն։

Վերջապէս ընտրողութեան ժամանակ ես կարող եմ շատ արժանաւոր անունները մոռանալ, բայց այդ անունները կարող են առաջարկել միւս անձինք և երբ նոքա նշանակված կը լինեն քուէարկական տուփերի վրա, գուցէ ես իմ գրած անունին սև քուէ տամ, իսկ ուրիշի գրածին սպիտակ։

ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒ

Հատերին յայտնի կը լինի այն իրողութիւնը, որ վերջին ժամանակներս նկատվում է մեծ ձգտումն թէ սահմանակից և թէ մանաւանդ մեր կովկասեան հայ-երիտասարդների կողմից դէպ ի Գերմանիոյ համալսարանները։ Նոյն իսկ Ղեբսխանան ուսումնարանի հոգաբարձութիւնը, որին յանձնուեցաւ հանգուցեալ Լէֆէնանցի կտակած գումարը, ուզարկել է և ուղարկելու է միշտ որոշեալ թիւով աշակերտներ դէպի Օքսֆորդիոյ կամ Գերմանիոյ համալսարանները։ Այս իրողութիւնը, կամ լաւ ևս ասել զոհաբերութիւնը հայ-ծնողների կամ երիտասարդների կողմից, որոնք շատ դէպքում զոհում են իւրեանց նիւթական ապահովութիւնը ճշմարիտ կրթութեանը անտարակոյս պիտի ուրախալի երևոյթ համարուի մեզ համար և սիրով մեզ որքան կարելի է հարթել նորա ճանապարհն, որ շատ կրկնում են այդպիսի երջանիկ բացառութիւնները։

Չվկայուր անցարարութիւններից միւնը, որ կարող է պատճառել այդ դէպքում, անհարկած լինելու է և այն, որ երիտասարդները շատ անգամ դնում են այնտեղ բոլորովին անծանօթ լինելով լեզուին, որ յայտնի բան է մեծ արգելք լսողց է լինել նոցա համար։

Աչքի առաջ ունենալով այս հանգամանքը, համաձայնվում ենք այսպիսի միտք առաջարկել։ օգտակար չէր լինի արդեօք և. Ղեբսխանան գիմնազիայի մէջ մտցնել և այդ լեզուի դասաւանութիւնը։

Միւս կողմից պէտք է աչքի առաջ ունենալ և այն հանգամանքը, որ եթէ մեր լեզուն երբ և իցէ պէտք դառնոյ կատարեալ անօթ լուսաորութեան, եթէ երբ և իցէ պէտք է յայտնուի նորանով գրուած դասագրքեր և այլ թարգմանութիւններ, ամենից յարմար միջոցը անտարակոյս գերմանական լեզուն կարող է լինել։ Գիտութեան զանազան ճիւղերը արդէն շատ դարեր է, որ յառաջ են գնացել այն մեծ ազգերի մէջ, յայտնուել են արդէն հարիւրաւոր առարկաների ու երևոյթների անուններ, որոնցից զուրկ է մեր լեզուն։ Ուստի և ֆրանսիական լեզուները ունեն ընդունակութիւն ամբողջապէս ընդունելու դիւրանտի տերմինները։ Իսկ հայոց լեզուն որ չունի այդ ընդունակութիւնը, ստիպուած է նոր առարկաների կամ երևոյթների համար նոր անուններ ստեղծել բայց այդ անունները, նա կարող է պատրաստ գտնել գերմանական գրականութեան մէջ, որ նոյնպէս սիրում է նորանոր առարկաներին նոցա յատկութիւնից առնուած բայց իւր մայրենի բառերով արտայայտած անուններ տալ, օգուտ քաղելով իւր բարդ բառեր կազմելու յարմարութիւնից, որ յատկանիշ է և մեր լեզու։ Այդ աղգակցութիւնը երկու լեզուների կաղմակերպութեան մէջ շատ օգտակար կարող էր լինել ապագայ թարգմանութիւնների համար, որոնք մեծ մասը անտարակոյս Ղեբսխանան գպրոցի աշակերտների ձեռքով պիտի լինի։

Այս մոռանանք նոյնպէս և այն հանգամանքը, որ մենք յիշել ենք արդէն մի անգամ „Մշակի" անցեալ տարուայ համարներում, որ գերմանական լեզուն ֆրանսիերէնի հետ միասին, կարող է ճանապարհ բանալ գպրոցի ուսումնարանների համար դէպի այն փոքրաթիւ ազատական արհեստները, որոնք կան մեր երկրում։

Ն. Լ.

ՆԱՄԱԿ ՑԽԻՆՈՒԱԼԻՑ

„Կովկաս" լրագրի 39-երորդ համարում 1873 թ. ապրիլ 1-ին կարդացի պարոն Փ. Նատիէվի յօդուածը, որ խօսում է Ցխինուալու ուսումնարանի մասին։

Պարոնը ասում է թէ «6 տարի առաջ ժողով կազմուեցաւ Հայոց մէջ, որ ուսումնարան բանան, և իւրաքանչիւր մարդը ժողով կազմողներից ընծայեց երեսուն ռուբլի և այդ գումարը հասաւ մօտ 2 հազար ռուբլիի, որի չորս ծառայում է ուսումնարանին. 240 ռ. Հայոց և Ռուսաց լեզուի ուսուցչին, 120 ռ. վրացւոց լեզուի ուսուցչին, դասատան վարձը 20 ռուբլի մի տարի, պիտոյքների համար 20 ռ. բոլորը 400 ռ.» պ. Փ. Նատիէվը ամբողջապէս 400 ռ. համարում է Ցխինուալ Հայ ժողովրդոց ընծայած փողի չափը։ Բայց ես կասեմ որ 130 ռ. 400 ռուբլից տալիս է եկեղեցին տարեկան ծախսուած մոմերի օգուտից չքաւոր Հայ աշակերտաց համար։

Պարոն Նատիէվը գրում է թէ «պրակտիկայից յայտնի է որ Ցխինուալի ուսումնարանից դուրս եկած աշակերտները, որ անցուցել է 5—6 տարի այնտեղ ոչ Ռուսերէն և ոչ Հայերէն մի հատուած չեն կարողանում հասկանալ և պատմել»։

Արդեօք մի անձն, որ մի լեզուի վրա ոչ մի տեղեկութիւն չունի, կարող է դատել այն լեզուն։ Այնպէս պ. Փ. Նատիէվը դատում է Հայոց լեզուի վրա թէ «Ցխինուալում չկայ այնպիսի աշակերտ, որ կարողանար մեկ հատուած ուղիղ ասել Հայոց լեզուից» բայց ես մօտ քսան աշակերտ դուրս կը բերեմ որ կարդայ Հայերէն աչխարհաբար գիրք և պատմէ կարդացածը իւր բարերով։ Պարոն Նատիէվը գրում է թէ երեք լեզու են սովրացնում Ռուսերէն Հայերէն, և Վրացերէն ու խորհուրդ է տալիս Ցխինուալեցւոց թէ «աւելի լաւ կլի 3 լեզուի տեղ սովրացնէին մի լեզու»։ Դարձեալ խորհուրդ է տալիս, որ Ցխինուալեցիք լաւ կանեն, որ բռնեն այնպէս վարժապետ որ սարատած լինի Աղէքսանդրեան վարժապետական ուսումնարանում (въ Александровскомъ Учительскомъ Институтѣ) և նորան տան 550 *) մանեթից ոչ պակաս, սենեակը և տաքացնելու փայտ կամ թէ չէ Ցխինուալեցիք պահեն մեկ ստիպենդիատ վերոյիշեալ ուսումնարանում, և դաս տան Ցխինուալի ուսումնարանում Ռուսաց լեզուով, իսկ կրօնը տեղական Հայ քահանան»։

Ես խորհուրդ կտայի Ցխինուալեցւոց, որ սովրացնէին մայրենի լեզու կամ տեղական, որ աւելի հասկանալի է մանուկներին, որ նրանք զարգանային այդ երկու լեզուների մէջ, որ ինչ է զարգանալով ապագայում օգուտ քաղէին նորանից. և յետոյ առաւել հեշտ կլինէր սովրեցնել տերութիւնական լեզուն։ Եւ ոչ թէ այնպէս ինչպէս նոր մանկավարժը ասում է։

Բարսեղ Տէր Աբրահամեանց

Պարոն Խմբագիր

«Կովկաս» լրագրի մէջ ես կարդացի պ. Բագաչովի յօդուածը, որի մէջ նա հերքում է այն լուրը, իբրև թէ արուեստագործական ուսումնարանում չէր լինելու այլազաւան կրօնի դասատուութիւնը իսկ տեղական լեզուների արտաքսման վերաբերութեամբ ասում է որ բոլոր հայ-մանուկները չեն խօսում այլապէս, եթէ ոչ վրացերէն լեզուով։ Դատողութիւնը էլի առանձնական բան է. Նորան կարելի այս կողմն էլ ձգել այն կողմն էլ, բայց ես զարմանում եմ, թէ ինչպէս կարելի է ազաւաղել բուն իրողութիւնը, որից հիմնվում է մի կարգ եզրակացութիւնները։ Ես, հարևանցի ծանօթ լինելով այն բանակռուին, որ եղաւ այդ հարցի առիթով Թիֆլիզի գիւղական լրագրութեան մէջ չեմ քննում նորա յօդուածի մանրամասնութիւնները։ Օրինակի համար ես չեմ խօսում այն հանգամանքի մասին, թէ էլ ինչ առանձին գումար է պահանջում քաղաքի տեղական լեզուների դասատուութեան համար, երբ հիմնուելու ուսումնարանի բոլոր գումարը համարեա քաղաքին է պատկանում. ես միայն կամենում եմ յայտնել որ նորա յայտնած իրողութիւնը հայերի մասին սխալ է։ Ամբողջ հալլարարում, որտեղ կենում է մեր խեղճ արհեստաւորների մեծ մասը, տիրապետող լեզուն հայերէնն է. կան գարձեալ մի քանի ամբողջ թաղեր, ուր համարեա միմիայն հայերէն են խօսում։ Բացի դորանից Թիֆլիզումը կան շատ օտար մանուկներ, եկած Հայաստանի գիւղերից ու քաղաքներից, ուր վրաց լեզուի հօտն էլ չկա։ Իսկ ինչ որ կը վերաբերի ռուսերէն լեզուին, կարող ենք հաւատացնել պ. Բագաչովին, որ մեր ստորին դասի մանուկներից հազիւ թէ հարիւրից հինգը ծանօթ լինի այդ լեզուին։ Ճշմարիտ է, հայ-ընտանիքների մէջ կան այնպիսիքը, ուր մանուկները միմիայն վրացերէն կամ ռուսերէն են խօսում, բայց այդ ըստ մեծի մասին բարձր դասումն է, որ կարողութիւն ունի վրացի կամ ռուս դայեակներ պահելու։ Իսկ մենք կարծում ենք որ արուեստագործական ուսումնարանը այդ դասի համար չէ հիմնուելու։ Ն.

ՆԱՄԱԿ ԲԱԴՈՒԻՑ

1872 թուականի Մշակի 19 №-ում արդէն յայտնի է, որ տեղս կազմուել էր «Բարեգործական» անունով ընկերութիւն, որի նպատակն է օժանդակել Բագու գտանվող թէ տեղացի և թէ օտարական աղքատներին։ Այդ գործի կառավարութեան համար ընտրուել էին մի տարի ժամանակաւ հինգ հոգաբարձուք—Արժ. Թադէոս Ալազ Քահանայն և հետևեալ պարոնայքը—Գ. Դիլտարեանց որ և գանձապետ, Գ. Այվազեանց, Ա. Մելիքեանց և Բ. Սարգսեանց.

Ընկերութեան առաջին տարվայ շրջանը լրացած լինելով ապրիլի 1-ին Հոգաբարձութիւնը հրաւիրական թղթով հրաւիրում է Բագու գտնուած բոլոր թէ մշտապէս և թէ ժամանակ նուիրատու անձանց ի հաշուատեսութիւն։ Նոյն օրը եկեղեցւոյ մէջ յիշեալ աւագ քահանայն, որ և հոգաբարձութեան նախագահ է, յայտնեց Հայ հասարակութեան իւր և հոգաբարձուների կողմից չնորհակալութիւն, որ չեն խնայել իրանց կամաւոր նուէրքը աղքատների օգտի համար։ Ի վերջոյ և յայտնեց, որ ինչպէս յայտնուած էր Հոգաբարձութենից, երեկոյեան 6 ժամին ժողովվին յիշեալ ընկերութեան գանձապետ պ. Դ. Դիլտարեանցի տուն, ուր տարեկան ընդհանուր հաշիւ տեսնելու։

Բաւական և երեսի անձինք հաւաքվեցան յիշեալ տեղում։ Կարդացվեցան ընդհանուր հաշիները, և բաժանվեցան իւրաքանչիւրին առանձին թերթերի վերա տպագրուած։ Մի տարվա ընթացքում Հոգաբարձուք գտել էին թէ մշտապէս և թէ միանուագ 102 նուիրատու անձինք, որոնցից

ընծայաբերութիւն եղած է. . . .	941 ռ. 50 կ.

Առանձին արդիւնաբերութիւն Հոգաբարձուաց

Խնդրանքք Հոգաբարձուաց գիմնազիայի Հայ ուսանողները պ. Ամիրաղեանցի աւագնորդութեամբը թատրոն ներկայացրին 72 թ. յուն. 19-ին, ծախսն միջից հանելով զուտ օգուտ մնաց	104 ռ. 28 կ.
Թատրոնի ծախսի մէջ հաշուած էր 10 ռ. — — բայց նորա անդամները ընծայեցին յօգուտ աղքատաց այդ դրամը . .	10 ռ. — —
Մի տարվա ընթացքում պատրաստ գումարի տոկոս ստացված է զանազան ժամանակում. . . .	57 ռ. 25 կ.
Գումարն է	1113 ռ. 3 կ.

Յիշեալ գումարից բաժանուած է մի տարվայ ընթացքում

1. Պարսկաստանից սովի պատճառաւ Բագու պատահած աղքատներին հացի և ճանապարհ ծախսի համար.	132 ռ, 44 կ.
2. Բագուաքնակ աղքատաց ալիւր և փող.	132 ռ. 90 կ.
3. Շամախեցի գետնաշարժի պատճառաւ Բագու փոխադրուած աղքատաց ալիւր և փող . . .	177 ռ. 47 կ.
4. Ղարաբաղցի Բագու բնակվող կամ անցաւոր աղքատաց. . .	85 ռ. 28 կ.
5. Ղարսեցի Յովսէփ Սանասարեանցին ճանապարհածախս. . . .	15 ռ. »
6, Սպահանցի Աղաման Կիրակոսեանին Արքունի հիւանդանոցում 41 օրվա համար բժշկելու վարձ	16 ռ. 40 կ.
7. Երևանցի, Նախիջևանցի, Նուխեցի, Դերբենդցի և Ղզլարեցի Բագու պատահած անցաւոր աղքատաց	48 ռ. 15 կ.

*) Ինչ որ տալիս են այն էլ հեշտութեամբ չեն կարողանում տալ։

մէջ զգայվում է երբեմն պարզ, երբեմն հերոսական ոգեորութեան յատկութիւններ։ Սինը այդ երգերի կորներից, որ իբրև ներքոյ, փառաբանում է դիւցազն Վանագնի ծնունդը, ճշմարիտ մեծ ուչիմասիրութիւն է, թէ մտքերի վսեմութեան և թէ նոցա համաձայնութեան կողմից, նորա ձեր, խօսքերի գեղեցկութիւնը, նրբութիւնը և վայելչութիւնը, տալիս են մեզ բաւականին տեղեկութիւն, թէ որպէս առաջ քան հինգերորդ դարը սկսուեցան գրականական կեանքի փորձերը Հայաստանում։ Քրիստոնէութեան յայտնուելէն յետոյ, այդ երգերը անխղճմտարար հալածվեցան, որովհետև նորա յիշեցնում էին հին կռապաշտական ժամանակները։ Ամէն ինչ որ միտք էր բերում առաջին հաւատքը, ոչնչացրին։ Հների ամէն գործերը կրակով և բոցով անհետացրին։—Աւետարանի առաջին առաքեալները Հայաստանում էին Ասորոց տեղայները, որք եկած էին Օսրոէնի մայրաքաղաքից (?) բայց նոցա քարոզները ունեցան թոյլ արձականգ,—նոքա կարողացան կազմել միայն նորադարձներից մի քանի առանձին համայնքներ, որք չունէին միմեանց հետ որ և իցէ կապ։ Ագաթանգեղի անյաջողութիւնը պէտք է վերաբերել սեմիտական Ասորոց ոգւոյ անհարմարութեանը Հայոց հանճարի հետ, որք էին բնաւորութեամբ արիականներ, և բացի սորանից հայերը այնքան յայտնի կերպով իւրեանց բարբառով տարբերվում էին քարոզիչների լեզուից, որք կամենում էին նորանց բերել դէպի քրիստոնէութիւն։ Միայն փոքր ինչ յետոյ, Տրդատ երկրորդի (?) թագաւորութեան ժամանակ, և Դիոկլէտիանոսի թագաւորութեան վերջերումը, քրիստոնէական կրօնքը տարածուեցաւ բոլոր Հայաստանում, մտաւ ամբոխի մէջ և կանգնեցաւ ազգային եկեղեցի։ Քրիստոնէութիւնը բարոյապէս նորոգելով նորանց, փոխեց նոցա քաղաքական և պօլիտիկական կեանքը, մտցնելով նոցա մէջ նոր մտաւորական պիտոյքներ, նորա հետ տուեց նա և զարկ գրականութեանը։ Այժմ, քրիստոնէութիւնը ներս տարան Յոյները Հայաստանում Կապադովկիայից. նա մուտք գործեց մի դրացի երկրից, դէպի որը դրաւեց Հայերին բնական համազգացութիւնը։ Հայերի և Յոյների մէջ որպէս ազգեր, որ պատկանում էին արիացիների, կամ հնդկա-եւրոպացիների մի և նոյն տոհմին, կար բնածին համամտութիւն։ Բացի դորանից, նոցա մէջ կար այն յայտնի միութիւնը, որով բացադրվում է հայոց գրաւումը դէպի հելլենացւոց քրիստոնէութիւնը և վերջինների խորին ազդեցութիւնը նոցա վերա։ Հայերը, եռանդուն կերպով հրապուրելով իւրեանց հոգևոր դաստիարակների (յոյների) գրականութիւնով, մեծ ջանքով սկսան ուսանել նորան և հետևել նորա օրինակներին, որով նոքա հիացած էին։ Հայերը ծանօթացան արհեստի հետ, որը յայտնի չէր արևմտեան գրօղներին, այսինքն մշակելով միտքը՝ տալ նորան խիստ պաշաճաւոր, ազնիւ եգեղեցիկ արտայայտութիւններ։ Բացի դորանից նոքա թարգմանեցին այն գրքերը յունական աչխատութիւններից, որոնք ներդաշնակութիւն ունէին իւրեանց զգացմունքների և պիտոյքների հետ,—և այդպիսեաւ ըստանձնեցին նոցա պատմաբանները, հին փիլիսոփայները և եկեղեցւոյ հայրերը։ Մեք Հայերին ենք պարտական, որ իւրեանց գրչագրների միջոցով պահպանեցին հների շատ աչխատութիւնները, որոնց իսկականները այժմ կորած են։ Ոչ սակաւ թանգագին է մեզ համար գտանել այդ շարադրութիւնները, որք ողջ մնացին ժամանակի կորստէն, կամ աւելի ոչնչայնող ներգործութիւնից մարդկային ձեռքի, հայերէն թարգմանութեանց մէջ, որ եղել են մեծ մասամբ հինգերորդ դարումը, որոց գրչագրները պահպանուած են եղել աղաւաղութենից, որ արտագրողները խառնում էին նոցա մէջ դարերի ընթացքում։ Համեմատութիւնը այդ թարգմանութեանց իսկականների հետ, որք եղել են նոցա աղբիւրը, կարող է տալ կրիտիկային կատարեալ գաղութիւն վերականգնել բնագրի ճշմարտութիւնը և ուղղել նորան ժամանակով եղած վրիպակներից։ Օրինակի համար, եթէ համեմատենք երկու կամ երեք օրինակ տպագրուած գիրքը մի և նոյն յոյն հեղինակի, անտարագոյս այն հրատարակութիւնը կարող է ունենալ գերազանցութիւն, որը մատաւորապէս համապատասխանում է հայերէն թարգմանութեանը։—Եւ այդպէս, մեք տեսանք, որ հայոց գրականութեան յիշատակարանները յայտնվում են տասնուհինգերորդ դարումը, այսինքն, գտնեա հինգ դար առաջ, քան մուսուլմանների գրականութեան զարգանալը։ Նոքա չարունակվում են միջին դարերի բոլոր ընթացքում և համարեա հասնում են մինչև մեր ժամանակը, ձեակերպելով մի ոսկի շղթայ, որ միաւորում է հին արևելեան աչխարհը նորի հետ։ Վերին Ասիայի պատմութեան համար, ամբողջ ութն դարերի ընթացքում զկնի Քրիստոսի ծննդեան, հայոց գրականութեան յիշատակարանները են միակ առաջնորդներ, որոնց մեք ունենք որպէս այն ժամանակի եղական վկայականներ, ուր կարելի է տեղեկութիւն գտնել։ Հայոց մատենագրները, ծնուելով քրիստոնէական հասարակութեան մէջ, շրջապատուած լինելով ազգերից, որք անձնատուր էին կռապաշտութեան և

8. Աղքատ ննջեցելու թաղման համար . . . . . 13 ռ. 22 կ.
9. Թղթի, ապահովագիր կամ հաշիտպելու համար և այլ կարևոր ծախս մնում է ապառիկ դրամ . 16 ռ. »
Եւ Գանձապետի մոտ մնում է պատրաստ գումար *) . . . . . 468 ռ. 57 կ.

Գումարն է 1113 ռ. 3 կ.

Հաշուետուութենից յետոյ բոլոր Անդամները շնորհակալութիւն արին Հոգաբարձուներից, որոնք ջերմեռանդ և ճիշտ կերպով առաջ են տարել այդ գործը։ Ընտրուեցան այս անգամ 6 հոգաբարձուք — Թ. Աւագ քահանայ Բուզաղեանց, և հետեւեալ պարոնայքը — Գ. Դիլտարեանց որ և գանձապետ, Բ. Սարգիսեանց, Մ. Շահկեղանեանց, Ե. Աղամեանց, և Խ. Կիրիեանց։

Արդէն բացված է ստորագրութիւնը, որի հետեւանքը ինչ կլինի, ժամանակին կարող ենք հաղորդել։ Սակայն, յուսալի է, որ Բագուաբնակ Հայերը այդ աղքատասիրական գործը, ինչպէս սկսել են ջերմեռանդութեամբ, և այսուհետև իւրաքանչիւր տարի յառաջ կոտանեն նոյն սիրովը, աչքի առաջ ունենալով անցած տարիներում, հայ աղքատների գոնէ ի գուռն թափառելը, նա մանաւանդ և եկեղեցիների գոներում խմբուլին կանգնելը մուրացկանութեան համար, որ կարծես թէ մէկ նախատինք էր հարկանվում զգացողների երեսին։ Բայց այժմ չէ տեսանվում ոչ եկեղեցիների գոները շրջապատած դրանցով և ոչ քաղաքի մէջ գոնէ ի գուռն թափառելիս։

Երանի թէ ամէն հայաբնակ քաղաքներում եւ այն նպատակաւ կազմուէին ընկերութիւններ, որ ցանկալի և սիրելի են Աստուծոյ և մարդկան։

13 ապրիլի Յովհաննէս Միրզաբէգեանց

*) Ցիշեալ գումարից այս զատկին Հոգաբարձուք սկսեցին բաժանել աղքատաց։

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Ապրիլի 26-ին հայ գերասանական խումբը ներկայացրեց Թիֆլիսի մեծ թատրոնում «Արշակ բ.» ողբերգութիւնը, հեղինակութիւն Խորէն Գալֆայեանի։ Այդ տեսակ գրվածքում, որ զուրկ է ամէն բեմական յատկութիւններից, լի երկար, ձանձրալի դիալոգներով, անբնական երևոյթներով, որ զուրկ է և պատմական ճշդութիւնից, որի միակ արժանաւորութիւնն է արտաքին ձևեր, շքեղութիւն և մի քանի ջերմ խօսքեր — այդ տեսակ գրվածքում ամենալաւ գերասանին դժուար է ցոյց տալ իր բոլոր ընդունակութիւնը։ Ուստի մենք չենք կամենում մեր գերասանների և գերասանուհու խաղի վրա խօսելու, այլ անկեղծ կասենք միայն որ երգերը իրանց նորութեամբ, համեմատաբար լաւ պատրաստութեամբ և մինչև այժմ հայոց բեմի վրա չեղած կանոնաւոր ներդաշնակութեամբ ճշմարիտ ուրախութիւն պատճառեցին թէ մեզ թէ ամբողջ թատրոնին։ Այդ քանում մենք բացի մեր սեփական կարծիքից, մեզ արձագանք ենք անում հասարակական կարծիքի։

* * *

Այս օրերս մեր քաղաքին այցելութիւն արաւ մեր ազգային բանաստեղծ Ռաֆայէլ Պատկանեանը, որ տեղիս հայ երիտասարդութեան և ընտանիքների կողմից համակրական ընդունելութիւն գըտնելով, մի քանի օրից յետոյ վերադարձաւ իր բնակութեան տեղը Նոր-Նախիջևան քաղաքը։

* * *

Գ ο բ ո ւ ց գրում են մեր լրագրին՝ ինչպէս ամէն տեղ, նոյնպէս և այստեղ նկատելի է որ աղջիկների ուսումնարանը աւելի առաջադիմութիւն է անում քան թէ տղայոց դպրոցը։ Աղջկերանց այդ ընդունակութիւնը աւելի շուտ ենթարկվել լուսաւորութեան ազդեցութեանը գուցէ կարելի է վերաբերել կանանց սեռին յատուկ փափուկ և դրսի ազդեցութեանը հպատակող բնաւորութեանը։ Երկու ուսումնարանների թէ հոգաբարձուները թէ ուսուցչուհիները և ուսուցիչները մեծ եռանդով են աշխատում։ Ցաւալի է միայն, որ ժողովուրդը աւելի փող է մսխում մայր եկեղեցու գմբէթի նորոգութեան վրա, քան թէ նրա գաւթում գտնվող մի սենեակից բաղկացած աղջկերանց ուսումնարանի վրա։

* * *

Այս հինգշաբթի օրը մեր հայ-դերասանները պիտի ներկայացնեն առաջին անգամ հայերէն լեզվով Շիլլերի «Աւազակներ» դրաման։ Թարգմանութիւնն պ. Լալաեանց է արել։

* * *

Այս օրերս վախճանվեցաւ Թիֆլիսում Աւէտիք Սվէչնիկեանցը։ Ապրիլի 29-ին կատարուեցաւ հանգուցեալի թաղման հանդէսը։ Հանգուցեալը Էջմիածնեցի երեք կտակակատարներից (միւս երկուսը—Դ. Խզմիրեանց և հանգ. Գ. Տ. Մխաքիլեանց) մէկն էր։ Նրա դագաղի վրա կարդացած ճառի մէջ, պ. Ե. Զիգիանեանցը (Էջմիածնցի հաչվով Արտասահման ուղարկված երիտասարդներից) ցոյց տուեց, որ հանգուցեալը, բացի էն, որ նա, իբրև մարդ մկրտից մինչև իր մահուան օրը անկեղծ, անբիծ, և կարողութեան չափ քաջարիս չահաւէտ կեանք է վարել, իր՝ միւս կտակակատարաց հետ միասին, կրած տասնամեայ նեղութիւններից ճիշդ ու հաւատարիմ ազգօգուտ ծառայութեան փոխարէն արժանի է, որ հայ հասարակութիւնը յարգէ նրա յիշատակը։ Պարոնը մէկ բարոյական պարտականութիւն ու իրաւունք համարեց, թէ իր և թէ իր բացակայ ընկերներն (Էջ. միւս երկուսի) կողմից, հանգուցեալ (և միւս երկու ընկերների) հայրական հոգացողութիւն ու երախտեաց մասին, սրտին խորին շնորհակալութիւնը յայտնել, խոստանալով նրա անունը իրանց մէջ միշտ անմոռանալի պահել։

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՆՈՒԿ ԹԻՒՐՔԻԱՆ ԵՒ ՑԵՏԱԴԵՄ ՑԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ

Ժողովրդական առածը ասում է՝ «լսել են թէ Էլին մեռել է, բայց չեն իմացել որ Էլին...»

Խիւրքիայի երիտասարդութիւնը, որ առ հասարակ շատ վայրի վերոյ, թերեւ կրթութիւն է ստանում, մեծ մասամբ Փարիզի բուլվարներում, սրճարաններում ու թատրոններում իր բարձր կրթութիւնը ստանում, վերադառնալով իր հայրենիքը կամենում է գործ դնել Փարիզում տեսակ ու լսածը, առանց մտածելու յարմար են արդեօք կոմունիզմի ու սոցիալիզմի վրա Փարիզի ժողովրդական կարմիր կրծքը որպէս հաւատքի հանգանակ, որ քարոզվումէր սուրբ գրքից։ Այդ երևակայութիւնները, որպէս բոլոր երևակայութիւնքը հին ըչխոլայի լեզուագէտների, ցրուեցան արեւեստի լուսոյ առջև։ Մեք այժմ գիտեմք, որ հայոց լեզուն է մի շառաւիղ աւելի հին, և բարբառների մեծ ցեղի մէջ աւելի լաւ քան թէ միւսները պահպանուած Արիական լեզուի, որ է ժամանակից նախնական Զենդի, որոյ հետ նա ունի մօտաւոր ազգակցութիւն, այլ և, Բոպպի կարծիքով, կարելի է իր ֆոնետիկային (բառակազմական) զարգացման մէջ նախնիքաց էր քան այդ լեզուն։ Հայոց լեզուի կազմակերպութեան օրէնքների գիտութիւնը տալիս է մեզ կարողութիւն հասնել մինչև սկզբնական գոյութիւնը և նախնական ձեակերպութիւնը այն բարբառի, որ գործ էր ածվում Պարսկաստանում, Աքեմենիտների ժամանակում։ Այդ բարբառները, անդադար աւերվելուց, ըստ ասութեան Մակսի Միւլլերի, հետեւելով ֆ ո ն ետ ի կ ա կ ա ն (բառակազմական) ա ղ ա ւ ա ղ ո ւ թ ե ա ն օրէնքներին, բազմանում էին և այդպիսեաւ բաժանվում էին ժողովրդական բարբառների։ Եփրատ գետը բաժանումէր այդ բարբառները երկու գլխաւոր խումբերի—արեւմտեան և արեւելեան. բացի այդ երկու խումբերը, կային և երկրորդական աստիճանի բարբառներ, որք ձեակերպուեցան բաժանմունքների, կամ ազգի կտրատուելուց զանազան մասը ժողովրդական միութիւնների, պատճառաւ։ Ինչ ձևով կատարվումէ այդ բաժանմունքը։ Հաղթահարուելով և աւերուելով անդադար արշաւանքներից, ենթարկուելով օտար տիրապետողների և բարբարոսների իշխանութեան ներքոյ, Հայերը սկսեալ տասն և հինգերրորդ դարից սկսեցին գաղթուել հայրենի երկրից։ Նոքա դիմեցին զանազան կողմեր, որպէս դէպի Ասիայ, նոյնպէս դէպի Եւրոպայ։ Ամենատեղ ուր և բնակվումէին—Հայերը ընդունումէին իւրեանց ասպնջական երկրի օրէնքները, նորա սովորութիւնները և լեզուն, բայց երբէք կատարելապէս չը խառնուելով տեղային բնիկ ժողովրդի հետ։ Այդպէսով մեք տեսնումենք նորանց ցրուած Ասիայի մէջ,—անդրկովկասեան Նահանգում Ռուսիոյ տիրապետութեան ներքոյ, Տաճկաստանում, Պարսկաստանում և անդղիական Հնդկաստանում. Եւրոպայի մէջ՝—մէջին և հարաւային Ռուսաստանում, Լեհաստանում և Աւստրիայի արեւելեան Նահանգներում։ Հայկական ցեղին յատկանիշ ծրդողութիւնքը դէպի վաճառականութիւն և աշխարհակալ դէպի գրականութիւն չրջանը՝ տարան նորանց աւելի հեռու՝ մինչև հնդկական արխիպելագը, Ասիայի սահմանները և մինչև անգամ դէպի լուբենիում յայտնվող գաղափարները այնպիսի մի ազգի մէջ մտցնելու, ինչպէս տաճիկ ժողովուրդը, որտեղ չը կայ ոչ ինքնուրոյն կեանքը, որ չունի իր անցեալը, որ իր զարգացմամբ ստոր է հպատակ ազգութիւններից։

Դեռ 1867 թուին կազմուեցաւ մի խումբ երիտասարդների «Մանուկ Թիւրքիայ» անունով, որի ուղղութիւնը մի խառնուրդ էր սոցիալիզմի ու կոմունիզմի մտքերի տաճկին յատուկ մահմեդական խաւար մոլեռանդութեան և սաստիկ ատելութեան հեա դէպի եւրոպական կրթութիւնը։ Նոքա ֆրանսական ուսումից միայն ըմբռնել են ծայրայեղ կլուբների փարդապետութիւնը՝ թէ ժամանակակից կրթութիւնը անբարոյական է և անիրաւ ու մեծ եռանդով սկսել են ամէն բան քանդել...Այդ կուսակցութեանը պատկանող անդամներից շատերը պատժվեցան, աքսորվեցան, բայց յետոյ դարձեալ յետ կանչվեցան և տէրութիւնը շնորհելով նրանց ներողութիւն, շատերին կրկին բարձրացրեց մինչև մեծ պաշտօնները...

Այդ ժամանակից սկսած, փոքր ինչ այժ ստանալով, յիշեալ կուսակցութիւնը հիմնեց իր սեփական օրագրութիւնը որ արձագանք դարձաւ նրա գաղափարների։ Օրագիրներից գլխաւորները երեք էին՝ «Լասիրէթ» որ յանձն առաւ բարոզել ժողովրդին կրօնական մոլեռանդութիւն և տգիտութիւն դէպի եւրոպական կրթութիւնը և գիտութիւնը,—«Միրաջ» յանձն առաւ տարածել քաղաքական հանրապետական մտքերը և վերջապէս «Իրրէթ» լրագիրը գրգռելով ժողովրդի կրքերը. բարոզում էր կոմունիզմը։ Սրա խմբագիրը Ռէմզի-բէյ, 1867 փոխած էր Փարիզ, յետոյ 1872 նրան թոյլ տրվեցաւ վերադառնալ իր հայրենիքը։ Այդ լրագիրը յաճախ ասանում էր նոսատգութիւններ և արգելվում էր։ Ինչպէս հաղորդում Kölnische Zeitung լրագիրը Ռէմզի-բէյ հեղինակից Նորերում մի դրամա «Հայրենիք» անունով, որի նիւթն էր 1854 թուի Սիլիստրիայի պաշտպանութիւնը։ Ներկայացման ժամանակ, այս մարտի 24-ին թատրոնի մէջ գտնվող հասարակութեան ոգևորութիւնը հասաւ անասելի աստիճանին։ Հեղինակին այնպէս էին ոգջունում, ինչպէս միայն Սուլթանին սովորութիւն ունեն ողջունելու։ Մի և նոյն ժամանակ «Իրրէթ» լրագրի ուրիշ մի աշխատակից ներկայացնում էր տէրութեանը մի պրոէկտ, որի միտքն էր Ռուսաստանի վրա յարձակվել կանոնաւոր զօրքի օգնութեամբ, իսկ 200 հազար ժողովրդական միլիցիայի օգնութեամբ կոտորել Խիւրքիոյում գտնված բոլոր այլադաւան բնակիչներին։

Բայց այդ երևելի յեղափոխական մտքերը, որք 'ի հարկէ պատիւ պիտի անէին Փարիզում ուսում առած այդ ժամանակակից մտավորներին, պատիւ պիտի անէին նրանց հռչակված բարբարոս պապերի յիշատակին,—բարբարոսապէս այդ մտքերը չէրագործվեցան՝ թատրոնական ներկայացման գիշերը մարտի 24-ին, տէրութեան հրամանով կալանաւորեցին «Իրրէթ» լրագրի գլխաւոր խմբագրին Ռէմզի-բէյին, պատասխանատու խմբագրին, չորս աշխատակիցներին, որոնց թուում և երևելի պրոէկտի հեղինակին, որի անունն է Ահմէդ-Միդհադ-Էֆէնդի, յետոյ «Միրաջ» լրագրի խմբագրին և թատրոնի դիրեկտորին։ Իսկ մարտի 28 այդ բոլոր կալանաւորվածները ուղարկվեցան աքսորանք՝ Կիպրոս, Ռոդոս և այլն տեղերը։

Ուրեմն այս անգամ էլ չաջողվեցան լուսաւորված մտքերի խաւար յեղափոխութեան նպատակները։ Հետաքրքիր է որ թուրքաց տէրութիւնը սրտով համակրում էր այդ վայրենի յեղափոխութեանը,—բայց կտակայ ակամայ արգելում է այդ տեսակ ձգտումներին, ոչնչացնելով եւրոպական պատուիրանների դեսպանաց ազդեցութեան—Խեղճ մտքերը, ուզես չուզես, պիտի ցոյց տաս որ լուսաւորված տէրութիւն ես...

ՆԱՄԱԿ ՄԵԼԻԴԻՆԷԻՑ

Ա.

Պատմութեան մեզ տուած տեղեկութեանց նայելով՝ Միլիդինէն Հայի կենաց մէջ դեր խաղացող քաղաքներից մէկն է եղած։ Նորան գոյութենէն մինչև օրս, իբրև հայաբնակ քաղաք, չնայելով անոր կրած անթիւ վշտերին, նա իր մէջ ունեցել է միշտ և ունի բազմաթիւ Հայ գերդաստաններ, որոնք վաղուց է մոռացուած պէս են թուրքիոյ կեդրոնի, Կ. Պոլսի Հայոց համար։ Միայն և եթ լուսերական, քաթոլիկ և լատին որսորդները չեն մոռացած նորան՝ ինչպէս կտեսնուի յետուածնուս ընթացքի մէջ։

Մելիդինէ (այժմ Մալաթիայ) քաղաքը փոքր Հայաստանի երրորդ Հայք կոչուած նահանգին գլխաւոր քաղաքն էր, որնոր այժմ ալ այն տեղերումը գրեթէ նոյն նշանակութիւնն ունի։ Անոր արեւելեան կողմէն չորս ժամուայ ճանապարհի հեռաւորութեամբ կանցի Եփրատ (այժմ Մուրադ) գետը՝ որ մեծ ու փոքր Հայաստանի սահմանը կկազմէ։ Այս նշանաւոր գետը Մելիդինոյ նահանգի բնակչաց գրեթէ անօգտակար է՝ բաւական խորին կերպով երկրի մակերևոյթի ցածէն անցնելուն համար։

Երկրորդ Հայք կոչուած նահանգի (այժմ Սըվազ վալիլիը) հարաւային սահմաններէն Մելաս գետը (այժմ Թոխմայ) ամբողջ Մելիդինոյ նահանգի հիւսիսային սահմանների երկարութեամբ՝ արեւմուտքէն դէպի արեւելք ձգուելով՝ Եփրատին մէջ կթափի։ Այս գետը, որ նոյնպէս Մալաթիայէն չորս ժամուայ ճանապարհի հեռաւորութեան վերա կգտնուի, բոլորովին այլ նշանակութիւն ունի այս նահանգի բնակչաց համար։ Նա՝ միայն և եթ Մելիդինոյ նահանգին մէջ, եթէ չասենք հաղարաւոր, գոնէ հարիւրաւոր գիւղերի կեանք տուողն է։ Այնտեղի բոլոր բնակչաց մէջ առած է դարցած ասել թէ «Թոխմայի ափերին ոսկի ալ ցանես կը բուսնի»։ Խարբերդ, Պեսնի, Աղիեաման, Դիվրիկի, Փալու, Զունկուշ, Ակը, Արաբկեր, Սըվազ, Ղայսարի, Հեգիմխան և այլ շատ քաղաքներ ու գիւղեր գնացած անհատնում բրինձները անոր ջրաւելի խորքը այդ ընդարձակ ցամաքաձորի, այնպիսի տեղեր, որ տակաւին անմատչելի էին եւրոպացիներին, ուր նորանց յաջողուեցաւ բնակել և պարապուել առևտուրով։ Ենթարկուելով այդ կողմերի սովորութեանց, բնաւորութեանց և լեզուի ազդեցութեանը, հայերը մնացին հաւատարիմ, որպէս Իսրայէլի որդիքը, դէպի իւրեանց կորցրած հայրենիքի յիշատակները, նոքա չը մոռացան նախահարց երկիրը։ Նոքա պահպանեցին իւրեանց կրօնքը և իւրեանց հին գրականական և եկեղեցական լեզուն, որպէս սրբութիւն իւրեանց քանդուած ազգային ամբողջութեան, որպէս վերջին կապ, որ միաւորումէր բաժանուած եղբայրները։ Հայոց լեզուն վաղուց արդէն դադարեց գործածութիւնից որպէս խօսակցութեան լեզու (?) բայց պատմական նշանակութիւնը այդ լեզուի և գրականական յիշատակարանների բազմութիւնը, անում են նորան անմահ։ Արդարև, հայոց լեզուի բարբառները դեռ ևս կենդանի են, բայց նոքա չեն անցնում ընտանեկան օջախի սահմանները դուրս։ Գերդաստանից դուրս արտաքին հաղորդակցութեանց համար, հայերը գործ են ածում իւրեանց բնակած երկրի լեզուն։

Կը յարունակուի։

զօրանին, նոքա, թէ կրօնքի կողմից և թէ ծէսերի կողմից, ունեցան առանձին հայացք, որը զանազանում է նորանց բոլոր արեւելեան մատենագրներից, տալիս է նորանց խիստ ինքնուրոյն բնաւորութիւն, բաց անելով նոցա առջև քննութեան նոր ճանապարհ և տարաւ նորանց դէպի նոր հետազօտութիւններ։

II

Հայոց լեզուն

Մինչև համեմատական ֆիլոլոգիայի նոր մեթոդի ստեղծուելը, հայոց լեզուն խիստ սակաւ էր հետազօտուած և գիտնականները չը գիտէին, թէ լեզուների որ ցեղին պէտք է դասաւորել նորան։ Գտանում էին մի քանի ազգակցութիւն նորա և Պարսից ու Յունաց լեզուների մէջ, բայց այդպիսի նմանութիւնը հատարում էին պատահմունքներից, կամ այդ ազգերի հետ հաղորդակցութիւնից յառաջ եկած, բայց ոչ ոք չէր քննադատում նորան քերականական և պատմականական կողմից։ Մի քանի ազգասէր հայեր աւելի ջերմեռանդներ, քան թէ գիտնականներ, հաստատում էին, թէ նոցա լեզուն ամենահինն է, այլ և այն բարբառն է, որով Նոյը խօսում էր իր տապանում. կային և այնպիսի միամիտներ, որք ընդունում էին այդպիսի կարբաներ, որք ձեակերպուեցան բաժանմունքների, կամ ազգի կտրատուելուց զանազան մասը ժողովրդական միութիւնների, պատճառաւ։ Ինչ ձևով կատարվումէ այդ բաժանմունքը։ Հաղթահարուելով և աւերուելով անդադար արշաւանքներից, ենթարկուելով օտար տիրապետողների և բարբարոսների իշխանութեան ներքոյ, Հայերը սկսեալ տասն և հինգերրորդ դարից սկսեցին գաղթուել հայրենի երկրից։ Նոքա դիմեցին զանազան կողմեր, որպէս դէպի Ասիայ, նոյնպէս դէպի Եւրոպայ։ Ամենատեղ ուր և բնակվումէին—Հայերը ընդունումէին իւրեանց ասպնջական երկրի օրէնքները, նորա սովորութիւնները և լեզուն, բայց երբէք կատարելապէս չը խառնուելով տեղային բնիկ ժողովրդի հետ։ Այդպէսով մեք տեսնումենք նորանց ցրուած Ասիայի մէջ,—անդրկովկասեան Նահանգում Ռուսիոյ տիրապետութեան ներքոյ, Տաճկաստանում, Պարսկաստանում և անդղիական Հնդկաստանում. Եւրոպայի մէջ՝—մէջին և հարաւային Ռուսաստանում, Լեհաստանում և Աւստրիայի արեւելեան Նահանգներում։ Հայկական ցեղին յատկանիշ ծրդողութիւնքը դէպի վաճառականութիւն և աշխարհակալ դէպի գրականական չրջանը՝ տարան նորանց աւելի հեռու՝ մինչև հնդկական արխիպելագը, Ասիայի սահմանները և մինչև անգամ դէպի